

Kodolányi János ÉN VAGYOK

Kodolányi írói pályáját az első világháború utolsó éveiben profétikus hangú, bibliai témájú, zsoltárosan áradó, Füst Milán költészetére emlékeztető versekkel kezdte. Két és fél évtized múltán az idősödő író újból visszatért ehhez a korai indításhoz, de most már a regény műfajában örökölte meg az antik világot fölidéző látomásait, s a nagyepika adott keretet bibliai, sőt mitológiai időkbe kalandozó érdeklődésének. A Gilgamesz-mitoszt regényesítő *Vizözön* (1946) és *Új ég, új föld* (1949) után, valamint a Mózesről szóló, 1953-ban keletkezett *Az égő csipkebokor* előtt, 1950-51-ben született meg az *Én vagyok*.

A regény a kereszténység történetének első éveiről szól. A cím Jézus két szavát idézi, mely különböző szövegösszefüggésben többször elhangzik a regényben. Kodolányi Jézusa az evangéliumok Jézusa: elfogadta azt a képet, melyet a négy újszövetségi szerző rajzol Jézusról; ezenkívül figyelembe vette az apokrif evangéliumokat, s a keleti misztériumok Jézus-korabeli töredékeiből is merített. De Kodolányi nem tudományos szentírásmagyarázatot írt, nem a vallástörténeti munkák számát akarta eggyel szaporítani, nem pro vagy kontra érvelő apológiát szerkesztett. Kodolányi nem tudós, nem teológus, nem hitelesíteni vagy cáfolni akarta mások véleményét. Mindenekelőtt regényt írt: az evangéliumok nyomán kialakult látomását akarta megformálni, a történelem színpadán kétezer éve fölbukkant magatartásformák korszerű jelentését kutatta, s a mai olvasóban mint író kívánt érzelmeket kelteni.

A téma nem előzménytelen az irodalomban, ellenkezőleg: se szeri, se száma a Jézusról szóló, különféle indíttatású és szándékú műveknek. Kodolányi megközelítése eltér a legismertebektől: nem követi Renan szkeptikus, a természetfelettséget tagadó, pozitivistá munkáját, aki a racionalista tudományosság oldaláról, történetíróként közelített Jézus alakjához, a csodát és a látomást nem fogadta el, illetve természetstudományos magyarázatokat adta, s a kereszténység születésében a „legbámulatosabb népforradalmat” látta; s eltér az örökké élő Krisztust ábrázoló Papini apologetikus elmélkedésétől is, aki könyvében a betlehemi istállótól a betániai felhőkig sorakoztatta föl az eseményeket és fűzött hozzájuk magyarázatot.

Kodolányi nem kezd vallástörténeti vitát, nem bonyolódik filozófiai meditációkba. Szépirodalmat, igazi epikát, művészi alkotást akar formálni. Az események sorrendjében és a tanítványok jellemzésében elfogadja az evangéliumok menetét. Őt az áruslás és a szeretet, a hűség és hűtlenség, az anyagiasság és szegénység, az elvakult nemzeti ambíció és a szolgálat nagy ellentéte izgatja. Amikor a regényt írta, élete legnyomorúságosabb éveit élte: személy szerint is menedék és oltalom volt számára a krisztusi alázat és szegénység elfogadása, a szeretet igazi vállalása.

Még a katolikusok és protestánsok, a keresztények és keresztények vitájába se megy bele (pl. a konsekráció, az átváltoztatás misztériumának értelmezésébe). Kodolányi Jézus emberi, történelmi arcának megrajzolására törekszik, illetve a kereszténységnek azt a tanítását emeli ki, hogy minden emberben ott él az Isten. „Ti hisztek bennem, azonban aki énbennem hisz, nem bennem hisz, hanem az Atyában, aki engem küldött. Ti tudjátok, hogy az Atya tibennetek lakik, menjetekek és mondjátok meg ezt mindenkinek. Ti az Úr lakása vagytok. Én és az Atya egy vagyunk. Tudjátok, hogy én tibennetek vagyok és ti énbennem vagytok. Ez az a szeretet, amit én hoztam nektek” — mondja Kodolányi regényében Jesuah — Jézus. A csodákat sem akarja megmagyarázni, racionális és természettudományos alapon értelmezni. Ebben is az evangélisták elbeszélését követi. Legföljebb egy-egy hasonlattal, képpel, egy „mintha”-val oldja fel őket. Jesuah elnémitja szavával a káromló embert: „A kaján férfiú ebben a pillanatban megtántorodott, mintha ütés érte volna”. Jesuah ismeri az emberek titkos gondolatait: „Jesuah úgy járt a városban, mintha mindig itt élt volna”. Jesuah meggyógyítja a vakokat: „Az öreg elejtette botját, karja lecsüngött, a fiatal a szeméhez kapott, mintha tűz csapott volna bele.” Jesuah kiüzi az emberből a gonosz szellemet: „A vadember megtántorodott. Mindkét kezét az arcára csapta, mintha láng lobbant volna bele.”

Mindezen persze nincs csodálkozni való. Kodolányi végül is hívó volt, hitt a természetfeletti erőkhöz, az égi jelekben, sőt abban is, hogy az emberi történet összefügg a csillagok mozgásával. Egyszerűen nem írhatott mást, mint amit megírt.

Olyan Jézust rajzolt, amilyen az evangéliumok megőriztek. Hatalom van a szemében, szavai lenyűgözőek, ellenállhatatlan hatása van az emberekre, otthagyják érte régi életformájukat és követik. Alázatos, engedelmes és bizakodó, de tud kemény és könyörtelen is lenni. Ő a második Mózes. Megjelenésével új korszak kezdődik az emberiség életében, amint annak idején Mózes is új szakaszt nyitott a történelemben. Eltűnt a Kos, a világ a Halak jegyébe fordult, s ennek az új korszaknak Jézus a Szabadítója, a Messiása. Ezt mondja róla Máriaanak a vén Simon, aki a csillagok útját vizsgálja és ismeri: „Betelt az idő, eljött a csillag, aminek eljövételét régóta vártam.” S ilyenek látja Jehuda, ha ellenkező értelemben is: „Hoi, hiszen ahogy Mósze vándorolt a pusztaságban, úgy vándorolt velünk is Jesuah, de az ellenkező irányból. Ahogy Mósze kovácsolta össze a népet, úgy kovácsolta őket Jesuah is egygégé...”

Emellett Kodolányi az elkövetkező kor, a harmadik évezred küszöbére lépő ember modelljét is megrajzolta Jézusban, a jövő kor emberét, aki lemond kapzsi szenvedélyéről, önző ösztöneiről, aki — Weöres Sándor szavaival — „zárt, véges, egzisztenciális enjét... nyitott, szociális, kozmikus, végtelen énné” rendezi át, aki „részemél a birtoklás, rang, erőszak kényelmetlenségére, külső érvényesülés helyett testi-lelki önmagát emeli egyre értékesebbé”.

Persze Jézusról regényt írni éppen hívó embernek a legnehezebb, a források közül éppen az evangélium köti meg leginkább a regényíró kezét. Jól látta ezt Kodolányi is. Tudta, ha a kereszténység kezdeteiről regényt akar írni magas művészi színvonalon, akkor az nem lehet Jézusról szóló életrajzi mű. Megtalálta a megoldást. Bár a regény címe Jézus szavaira utal, Jesuah csak formailag áll az események középpontjában, a regény igazi főhőse Jehuda bar Simon, azaz Júdás, Jézus ellenlábasa. Míg Jesuah bar Józszifnak főként csodálatos tetteit és tanításait beszéli el, Jehudának belső drámáját ismerjük meg. Míg Jesuahat mindvégig kívülről, az áruló ember, Jehuda szemszögéből ábrázolja és sosem mond róla olyasmit, hogy „legfőbb célja volt”, Júdásnak egész belső, lelki működését föltárja. Míg Jesuah gyermekkorát csak úgy ismerjük meg, hogy anyja, Mariam gondolatban visszapörgeti a múltat, Jehuda előélete egy nagyszerű belső monológban, a regénybe betétként illesztett visszaemlékezésben tárul föl. (A mű e részlete *Jehuda bar Simon emlékiratai* címmel 1957-ben jelent meg először.)

A regény akkor kezdődik, amikor Jesuah férfikorában visszatér az emberek közé tanítani, amikor a halászok, az első tanítványok, Simon, Andreas, Jákób, és Johanan melléje szegődnek és emberhalászokká válnak. Az első félszáz oldal ezt beszéli el. Aztán következik Jehuda bar Simon fiktív emlékirata, egy csaknem másfélszáz oldalas, a regény terjedelmének egyötödét kitevő „betét”, mely egyes szám első személyben Júdás életéből a Jézussal való találkozás előtti szakasszal ismertet meg. (Érthetetlen, hogy az új kiadás az „emlékiratot” az író intenciójával ellentétben kiemelés és külön cím nélkül, folytatólagosan, mindössze új fejezet-számmal jelölve iktatta a regény szövegébe.) Attól kezdve, hogy Júdás belép a történetbe, ő lesz a regény igazi hőse, s Jézust is többnyire abban a homorú tükörben látjuk, amelyet az ő tudata tár az olvasó elé.

Jehuda bar Simon lábbal előre jött a világra, innét a neve: Lábbalszületett. Testi fogyatékossága miatt nem lehetett nazir, azaz fogadalmak által bizonyos önmegtartóztatásra kötelezett férfi. A „titok” kulcsának keresése fűti már a görög Gorgiasz iskolájában, s az indulat, az „idegen” gyűlölete hajtja Jesuahhoz. Hatalmat akar szerezni, amit saját céljai szolgálatába állíthat. Kodolányi mindenképp előtt azt az utat, azt a lelki folyamatot analizálja nagy biztonsággal és érzékenységgel, pszichológiai erővel és hitelességgel, melynek eredményeképp Jehuda áruló lesz. Az okok között szerepet játszik szerencsétlen születése, testi hibája, vágyai, hajlamai, a körülmények, a kor. Az író helyet szán a véletlennek, a hős kereskedő hajlamának, anyagiasságának, a pénzhez való vonzalmának. Jehuda eleinte sikeres üzletember, keresi a kockázatot, vállalja a veszélyt. Az árulás vádjá korán átvillan rajta: Judith, nagybátyja felesége miatta öli meg magát. Ebben a mélyre süllyedt állapotban találkozik a „különös nabival”, akinek tanítványává szegődik. A bűnbánat viszi Jesuahhoz, ugyanakkor fél bűne lelepleződésétől, az őszinteséget nem meri vállalni: eltitkolja régi életét. Mindenáron a „titok” közelébe akar férkőzni, amikor ennek megismerése késik, egyre türelmetlenebb, egyre gya-

nakvőbb lesz. Az „emlékirat” arra válaszol, Jehuda miért csatlakozik Jesuahhoz. A regény többi ötszáz oldala az árulóvá válás folyamatát tárja föl az analízis, a tökéletes jellemábrázolás eszközeivel. Jehudában a pusztulás lakik. Nagyravágyó, anyagias, szereti a hasznot. Mindig aggodalmaskodik, állandóan kételyei vannak. Ha Kodolányi Jézusa az új Ádám, akkor Júdása Lucifer utóda. A regényben ők ketten egymás igazi ellenfelei. Míg a tanítványok Jesuait elfogadják „az élő Isten fiának”, Jehuda csak az igazi Szabadító előfutárának, egyszerű nabinak, közönséges ácsnak tartja. A végső árulást újabb és újabb mozzanatok készítik elő. Először csak átvillan benne: „milyen könnyű volna őt elhagyni”; majd a félelem keríti hatalmába. Először még megmagyarázza önmagának tetteit, sőt megvásárlói előtt ravasságát fitogtatja, aztán gyűlölettel fordul azok ellen, akik kivették belőle titkát, végül meggyűlöli önmagát. Beteljesedik rajta a Nebo-hegyi eszelős asszony jósolata: „Akkor leszel boldog, amikor mindent elvetsz magadtól, még tennenmagadat is, akkor emelkedsz magasra, amikor lezuhansz...” Kodolányi Júdása a Kálvárián még egyszer találkozik Jézussal, a szenvedő arca mintha elmosolyodnék, mintha megbocsátana. A bűntudat drámájában, a lelkiismeretfurdalás tüzeiben jut el Jehuda a teljes fölismerésig. A regény befejezése szinte a misztikusok hitével érintkezik: Júdás árulása „felix culpa”, azaz boldog bűn; Júdás is beletartozik az üdvösségtörténetbe; a bűnnek is helye van a megváltásban.

Bár a regény mindvégig a történelmi múlt hiteles megragadására törekszik, a történetet az író személyes vallomása is átszínezi. Jehuda vidám, hangos, éneklő nagybátyja mögött valódi alakra, élő személyre ismerünk. Hannának, ennek a folyton nyomatékkkal, kurziváltan beszélő, zaklatott asszonynak („ki mintha akkor is futna, ha egy helyben ül”) élő modellje van. Amikor Mürmekidész és Thoász beveszik harmadiknak Jehudát kereskedelmi vállalkozásukba, beszélgetésük olyan, mintha egy nagykapitalista cég dörszölt tulajdonosai tárgyalnának új üzlettársukkal valamikor a két világháború közötti években. A regény egy-egy célzásában, utalásában ráismerünk Kodolányinak az állatok, főként a kutyák iránti szeretetére, s a nőkről, az asszonyokról való nem éppen hízelgő véleményére. („Elvégre az asszony mindig ragaszkodik a házához, a munkájához, a törvényes állapotához, mindez fontosabb is neki, mint az ura.” „Testvér, nekem az a véleményem, hogy inkább ülök magányosan egy háztető ormán, mint bent a házban egy házsártos asszonnyal.” „Mit kezdjek egy asszonnyal, aki a jót képmutatásnak látja bennem, az igazat hazugságnak, s ha szólok hozzá, kicsúfol, de még a húst sem tudja becsületesen megsütni? Bizony, atyámfia, az embernek magának kell az Útra lépnie!”)

Persze az író közvetlen tapasztalatai csak nagyon közvetve és áttételesen vannak jelen a regényben; Kodolányi személyes élményei csak egy-egy motívummal gazdagítják az ábrázolást. A regénynek nincs kulcs-értéke. A megelevenítő erőnek nagyobb szerepe van a műben, mint a „másolásnak”.

Kodolányi legszemélyesebb vallomását a regény két főalakja hordozza. A benne is élő kétféle embert, a jóra és a rosszra való hajlamát írta meg a műben. Jesuahban a tisztaság utáni vágyát, az eszményi embert ábrázolta; Jehudával kiírta magából élete salakját, a benne is meglévő gyengeséget, rosszat, gyanakvást és gyávaságot. Anélkül, hogy a lapos azonosítás tévedésébe esnénk, lehetetlen nem rámutatni azokra a pontokra, ahol a regényben elbeszélte történet az író személyes sorsával, egyéni vallomásával érintkezik. Jehuda gyermekkorában, a szülők vitakozásaiban, az apa alakjában, a család költözéseiben, a tanulás mozzanataiban, tanítóiban, beteg lábában az író életére ismerünk. Jehuda bar Simon visszaemlékezésének egy-egy részlete olyan, mintha Kodolányi önéletrajzában olvasnánk.

„Csendes éjszakákon, mikor azt hitték, alszom, gyakran hallottam szüleim halk vitáit és önvádjait, de valójában egymást vádolták. Később nyíltan is tették. Heves suttogásaik eleinte inkább keserű sóhajtások voltak az Urhoz: »Mivel is bántottalak meg? Mit vétettem ellened tudva-tudatlan?« Idők folytán azonban ki-kitört belőlük a fojtott indulat: »Talán inkább te vagy az oka, nem is én! Ha pedig nem te, hát az atyád, a nagyatyád vagy az anyád!« Elsorolták egymás tetteit. A szoba megtelt kísértetekkel, s a kísértetek dühödten osztoztak azon, amit a sírokból hurcoltak elő. A szavakból alig sikerült elfognom itt-ott egyet is, amit összeraktam belőlük, szakadozott és értelmetlen volt, s gyermekfejjel magam adtam neki olyan értelmet, amilyet tudtam. Ezeket az éjszakákat mintha az Alvilágba pillantottam volna. Vacogott a fogam, féltem. Gyakran töprengtem olyan tervekben, hogy titkon batyút kötök, s elmegyek világgá. Messze, hogy sohase talál-

janak meg. Terveimet többnyire a városon kívül, magányosan, a patak partján szövögettem.

Hallgatag, gyanakvó lettem, kerültem az embereket. Majd meg mohón kerestem őket, de ilyenkor sem tudtam megszabadulni éber gyanakvásomtól."

Néhány oldallal később:

„Akármint büszkélkedtem is a lábammal, néha nagyon keserű napjaim voltak. Félrevonultam a játékból, s égő könnyeket sírtam. Különböztem tőlük, s ez büszkévé tett, nem lehettem olyan, mint ők, s ez fájt. Okosabb voltam, mint ők, ha valamilyen játékot, csínyet kellett kitervezni, vitában dönteni, hozzám folyamodtak. De azért alkalmat találtak hogy bántsanak. Osztokodásnál kisémmiztek, mert egyedül álltam velük szemben. Megverték, látszólag véletlenül a vízbe buktattak, bekentek sárral, békát dugtak a kuttonethembe, lefogtak, mintha ki akarnának herélni. Végtelen ötletességgel találtak ki új meg új kínzásokat, csúfneveket, kaján tréfákat, megalázó helyzeteket. Lányok jelenlétében versenyfutásra, birokra hívtak ki. Ma is gyötörnek ezek az emlékek. Később kinőttünk ebből a könyörtelen korszakból, de mindig érzem, csak tessék-lássék barátaim, valójában lenéznek és irigyelnek. Ők mások voltak, s én is más voltam. Ez kimondhatatlanul fájt, gyakran fásultan hevertem kedves búvóhelyemen, a partmélyedésben, s közben a víz hullámszását bámultam, s szerettem volna meghalni."

Jehuda könnyei és panasa a születése óta hordott testi hiba miatt: az ő könnyei; Jehuda sóvárgása az emberi közösség melege után: az ő sóvárgása; Jehuda vágyódása, majd visszatérése gyermekkorra színhelyére: az ő kívánsága; Jehuda kérdései és kétségei Jesuahhoz: az ő gondolatai; Jehuda gyöngesége, utkeresése és büntudata: az ő szenvedése. Jehuda bar Simon emlékiratának utolsó mondatait Kodolányi a maga nevében is megfogalmazhatta volna 1950-51-ben:

„Ki láthat az emberi szívből, az ember máját és veséjét ki vizsgálhatja? Egyedül Adonáj, áldassék a neve mindörökké. Ő tudja, hogy valóban gyáva, hazug, gonosz vagyok-e. Ő tudja, miért kellett annyiszor az Alvilágba zuhannom, valahányszor fel akartam emelkedni. Ő tudja, miért távozik a lelkem álmomban a sötét barlanghoz, fekete vizek közé. Én csak annyit tudok, hogy szeretném újra kezdeni az életemet a születésemtől fogva, újra kijönni a magzatvízből, hogy jóvátegyek mindent, amiről tudok, s amiről nem tudok."

Az író nemcsak a főalakok bemutatására, jellemzésére fordít gondot; a kort, a történeti viszonyokat is árnyaltan ábrázolja. Már a *Vízözön* és az *Új ég, új föld* írásakor gazdag Kelet-ismeretre tett szert; ezt a legújabb ásatási eredményekkel és a kimret-gumrani leletek ismeretével egészíti ki. „Az idők teljességét”, a messiás-váró korszakot sokoldalúan mutatja be. „Az emberek várnak valamit vagy valakit, maguk sem tudják, mit és kit.” Mozgalmak támadnak a római birodalom keleti sarkában, hogy megtisztítsák Jiszráelt a pogánytól, a római és a görög „gyarmatosítóktól”. Szaporodnak a Túlzók támadásai az idegenek ellen. A Szabadító utáni mohó vágy, igazságkereső szenvedély él az emberekben. Kodolányi a kor filozófiai iskoláiban, a római és a görög kultúra elemei között, az Oszövetségi tanításokban is járatos.

Remek életképeket rajzol az ókori közel-keleti emberekről, szemléletesen és pontosan írja le az épületeket, a szokásokat, a ruházatot, az ételeket. Érzékletesen beszél például a keleti elefántcsont kereskedelemről, de egy városkapun kívüli fogadót is hitelesen mutat be. Költött alakjai, vagy a regénynek azok a részletei, amelyekhez nem talált adatot forrásaiban, ugyancsak elevenek, élők. Pedig sosem járt Keleten, a Genezáreti tó partján, Jeruzsálemben. Még az sem adatott meg neki, mint az antik Rómát a *Nérv*, a *véres költőben* megidéző Kosztolányinak, hogy legalább a regény megírása után eljusson a történet színhelyére. Kodolányit a felhasznált segédkönyvek mellett költői képzelete segítette, hogy hitelesen és árnyaltan elevenítse föl a régi dolgokat. Nem a látványt, hanem látomásait örökíti meg. De nem hagyja magát a képzelőerejétől sem elragadni: realitásigénye, életszeretete mindig az érzékelhető valósághoz köti.

Nagy dolog csaknem hétszáz könyvoldal kompozíciós egységét megteremteni, írás közben folyamatosan kézben tartani, a napi „penzumot”, egy részletet, egy jelenetet úgy megírni, hogy szervesen beleilleszkedjen a regény egészébe. Kodolányi nem ösztönösen szerkeszt, mindig előre látja műve várható terjedelmét, sőt az írás elkészülésének lehetséges idejét. A két főalakra komponált regény szerkezete két szálból szövődik; nem mechanikusan, de különösen a regény vége felé

már eléggé elhatárolódnak az egyes cselekményrészek: az egyik fejezet Jesuah-ról, a másik Jehudáról szól. Egy-egy fejezet általában tíz nyomtatott oldalt tesz ki, s a könyv utolsó, 682. oldalán éppen a regény 68. fejezete ér véget. Ez a mozaikos szerkezet következménye annak az írói szándéknak, hogy a regényben elsősorban az árulóvá válás folyamatát ábrázolja; másfelől az arányos tagolás biztosítja a regény egyenletes ritmusát, a kényelmes és részletező ábrázolás a lélek és az élet valami kimondhatatlan, végtelen békéjével tölti el az olvasót.

Természetesen egy hétszáz oldalas könyv minden részlete nem lehet azonos színvonalú. Különös módon a regény ott fáradtabb, ahol az író szorosan az evangéliumi elbeszélőkhöz tapad, ahol az ismert adatokra támaszkodik. (Ilyen például Hanna meggyógyulása, vagy Jesuah vitája a farizeusokkal.) Viszont számos kitűnő részletet találunk a „költött” események és a „kitalált” jelenetek között. Az ábrázolás remeke Jehuda bar Simon emlékiratszerű visszaemlékezése; szuggesztív kép Jehuda és Jesuah első beszélgetése s Jehuda megmerítése a folyóban; kitűnő a város vezetőinek tanácskozása Eliézer házában; emlékezetes marad, amikor Jehuda első tanító útjára indul Philipposzal, a Göröggel és betérnek Khus házába; Babits nagy versét, a *Jónás könyvét* juttatja eszünkbe, amikor Jehudának az ígét kellene hirdetnie. Tiberiasban; titelalát a hatalom embereinek, a farizeusoknak, az írástudóknak, a főpapoknak a jellemzése; az olvasót sokáig elkíséri Jesuah és Jehuda kafarnahumi nagy beszélgetésének emléke; aztán az a másik beszélgetés József bar Jónás házában, amikor Jehuda följelenti a Mestert. A legmegrendítőbb a könyv utolsó negyven oldala, Jehuda utolsó éjszakája a Miskán alatti kőfejtő üregekben egy, az árulás pénzén megvett növel, majd találkozás a keresztet hordozó Jesuahval, végül keserű büntudatra ébredése.

Az *En vagyok* Kodolányi stílusművészetének érett darabja. Szinte kínálja az alkalmat nyelvi eszközeinek tanulmányozására. Kodolányinak sikerült elkerülni a téma csabítását, a szónokiasságot, a retorikát, a pátoszt, a prédikációszerűséget, mindazt, ami például *Papini* Krisztus-könyvét ma már idegenné teszi. Az egyszerű, tömör mondatokat kedveli, ha körmondatokban fogalmaz, akkor is mellérendelő szerkezeteket használ. Szinte megszámlálhatóan kevésszer írja le a „hogymód” kötőszót. Amivel mondatainak terjedelmét megnöveli, az a hasonlatok és jelzők bősége, a több azonos mondatrész, a felsorolás közbeiktatása. Stílusa helyenkint költői, szinte ritmikus prózába lendül:

„Anélkül, hogy nézte volna, melyik utcákban jár, rohant. Itt be, ott ki. Sötétből fénybe, fényből sötétbe, forróból hidegbe. Meredekről völgybe, onnét fölfelé. Porba, kövekre, kátyúkba. Embereknek, szamaraknak ment neki. Tevék közé gabalyodott. Itt ráordítottak, ott megragadták, félrelődítették. Emitt halakosarakba gázolt, amott narancshalmokat döntött. Vén, vásott lépcsőkön zihált fölfelé, penészes falnak dőlt ereje fogytán. Csak futott, futott, sántikált, s egyre hajtogatott: — Megkezdődött.”

Az archaizálás nyelvi eszközeivel él, amikor a személy- és helyneveket az eredeti kiejtést közelítő alakban használja (pl. Johanán: János, Jerusálim: Jeruzsálem), amikor a tárgyakat, ruhadarabokat eredeti héber nevükön nevezi (pl. simla, kuttoneth). Néha egy-egy régiesebb magyar nyelvi fordulatot is megenged: adadt, megy vala, kérvén. A tipográfiát is a jellemzés eszközévé teszi, amikor Hannát kiemelt, kurzivált szavakkal beszélgeti. Elutasítását, alakjai iránti ellenszenvét a kidülledt szemek, festett szakállak, lepedt ajkak szinte eposzi jelzőként való ismétlésével fejezi ki. A gúny eszköze, amikor hósei beszédébe idegenes nyelvi elemeket, kifejezéseket kever: zri, pasas, link hadova, szeretem a hajnalt.

Kodolányi a korábban írt műveit az újbóli kiadás alkalmával általában utószóval szokta ellátni. Az *En vagyok* megjelenését több mint két évtized választja el megírásától. Megjelenését már nem érthette meg. A posztumusz művet *Csűrös Miklós* jegyzete zárja. A regény értékeit így summázza: „A látomásait az ókori Kelet világában vetítő Kodolányi pályáján a Júdás-regény a remekmű egyik lehetőségét jelentette, olyan élményt és ihletet, amelyben erőszak nélkül összeegyeztethette kétféle hajlamát, a lélektani igazság kutatásának naturalista gyökereit szenvedélyt meg az őt foglalkoztató problematika mitikus-történeti általánosításait... Ha keletkezési idejére s a magyar irodalom akkori szkematikus átlagára gondolunk, akkor ezt a bűnről szóló, és a bűnbánó szenvedés ihletében fogant, valómásos regényt a korszak kevés számú kiemelkedő alkotásai közé kell sorolnunk.”